

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՓԱՆՍՏՈՍԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵՐՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ

(Հարգանքներով և փառքով)

ՅԱՆՆԻՍԻԱԺ

Պատմա-գրական Պատմություն Հայոց:

«ՄԱՐ ԱՌԱՋԻՆ»

(Համաձայն Սիմեոն Վարդապետ Ապարանցու ցուցումների):

Ի հետևում գործիս Բ. եւ Գ. գլուխների մէջ մի շարք մեկնութիւնների՝ առաջարկում ենք՝ Ղազարի Առաջին ճառը. —

1. զեղջելով Սերէոսի Բ. դպրութիւնից մեծ մասը.

2. աղբիւրներից եւ վարիաններից առնելով եւ դնելով [] նշանների մէջ յապաւեալ մասերը, «Առաջին ճառը» պատկերն ու բովանդակութիւնը պատկերացնելու համար:

3. Սիմ. Ապարանցու ոտանաւորի ընթացքով՝ արդի Անանունի անկապ մասերը տեղափոխել ենք, եւ որպէս զի պարզ լինի համեմատութիւնը,

4. Սիմ. Ապարանցու համապատասխանող ոտանաւորը կցել ենք մէն մի հատուածին, իսկ անկապ մասերին վերաբերող

5. մատենագրական ցուցումը ոտանաւորով պահպանել ենք իր տեղում:

Մի քանի մանրամասնութիւններ Ապարանցին չունի, այդպէս են՝ Հայկի եւ Բէլի կռուի մանրամասնութիւնը, գահակալող տոհմերի առանցքայինք եւ յառաջաբանը. ուրիշ նկատողութիւններ մատենագրական անյարկութեան մասին Ապարանցին ունի, իսկ Անանուն չունի, այդ գէպքերում առաջարկել ենք հատուածն իր տեղում եւ ոտանաւորը շարունակաբար, բայց նշանակել ենք որ բացակայում է համապատասխանը միտից:

Այս եղանակով ուրեմն առաջարկում ենք Նախ Սիմեոն վարդապետ Ապարանցու «Վիպասանութիւն», էջ 7—34 (1870, Վաղարշապատ) առանց որեւէ տող զեղջելու եւ առանց տեղափոխելու ոտանաւորի մասերը՝ եւ երկրորդ՝ Սերէոսի Միհրդատեան հրատարակութեան Առաջին դպրութիւնն ամբողջապէս եւ երկրորդ դպրութիւնից միայն Մամիկոնեան տոհմի գաղթի պատմութիւնը — տեղափոխուած հատուածների կարգով՝ ըստ Ապարանցու ոտանաւորի ընթացքի:

Սիմ. Վ. Ապարանցու ոտանաւորի ուղղագրութիւնը պահպանել ենք, իսկ Անանունի Ոսկեդարեան գրաբար հատուածները ընդօրինակել ենք՝ անշան բացառութեամբ՝ Հ. Աղ. Մատիկեանի սրբագրած հրատարակութիւնից (Ազգ. Մատ. Հ, Անանունը կամ Կեղծ-Սերէոս, էջ 73—91): Ցեխադարեան գրաբար հատուածներն առաջարկում ենք՝ նշանակելով ծանօթութիւնների մէջ խորենացու եւ Ագաթանգեղոսի ոճարանական հանդիպումները, որոնք ցայտմ չեն նկատուած:

Նախագիտելի:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Ջահակաւորոն մոտձեալ	Եւ եղեւ ոչ ի կամայա-
Ջորոմնացանսն խոկացեալ	կան պիտոյից՝ վարժ խու-
Ջփարպեցւոյն ճառն ըն-	զակի՝ ջանս ստորագրել՝
թ երցեալ	ժամանակ եւ զնախնի քա-
Այն որ Ղազարն կոչեցեալ	ջացն ձեռնարկելով դրոշմել
Փիլիսոփային աշակերտեալ	վիպասանութիւնս՝, զինմ
Այն անուանն հպատա-	յիշատակել զառապելս՝
կեալ	եւ ի նոյն շարագրելով ա-
Ի յԱրթուրեացն ագնու-	սացից զառ ի յապայան ե-
ացեալ	ղելոյ եւ ցուցից համառու-
Ի յանապատն առանձնա-	տիւք զարդեաց ժամանա-
ցեալ	կացս զաղետիցս՝ վերարե-
Յորմէ Ղազարն համբակեալ	րութեան, զամս եւ զա-
Մաքուր վարուցն նախան-	ւուրս հինգ թագաւորացն
ձեալ	յիշատակելով՝

1 Ոչ եթէ կամօք ինչ յօժարեցաք հասնել առնել զայս: Այլամայ ընթացեալք ի բռնութիւնէ հրամանացն եւ հարկապահանջն ի իշխանացն (Ագաթ. Տփիսիս 1882, էջ 10—11):

2 Ոչ Ագաթանգեղոս... վարժեալ հայերէնի ա-

րուեստին (ib, 15):

3 Խուզիւքն ի մէջ բերեալ զկարգ պատմութեան (ib, 11):

4 Տպագիրը զանոթաբարբէրէ եւ զանոթաբարբէրէ. ջանս եղեալ թողուլ այնոցիկ որ յետ մեր զայցին (ib, 11): ջանս յանձին կալեալ մտանել ի պատմապիւր մատենիս խո-

րութիւն (ib, 15): Եւ մեր զայս ջանս յանձին կալեալ ան-

կեալ ի վաճառականութիւն բանից (ib, 11): Արող է այս-

պիսի ջանս վաստակոց... անձամբ անձին մատուցանել (ib, 10):

Մի զիւրին ինչ ջանս համարիլիք: Վասն բազմացն հաճու-

թեան ջանս յանձն առաք (Բ. Մակարայ. ԳԼ. Բ, 27 եւ 28):

5 Ոչ զիւր քաջութիւնն սուտ ինչ հրամայեաց մեզ

վիպասանել (Ագաթ. էջ 16):

6 Ոչ զքմազարգ բանից ինչ առաւպելս աւելի քան զարժանն ընթանալ (ib, 16):

7 Առ այսպիսի աղէտս տարակուսի... անկանել յօժարեն (ib, 8):

8 Սպիւն փգրիկ հատուածի եւ Ագաթանգեղոսի յառաջարանի հանդիպման յաճախումը, որ շարունակութեան մէջ եւս պիտի երեւայ, անշուշտ ունի իր առաջիմ անբացատրելի պատճառը. թեեւս պատմական յիշատակա-

րանները յետին խմբագրողի ներկայութիւնը նկատուի այդ յառաջաբանների մէջ (տես վերեւ գլուխ Ա):

Այս հատուածը ցեխադարեան գրաբար է՝ ըստ Հ. Աղ. Մատիկեանի:

Ի մանկական տիւ երեւեալ
 Ի սնտեացն արտակայեալ,
 Եւ անդատին սկիզբն արարեալ,
 Յիմաստութիւնն պարպեալ
 Ի Յունական երկիր գնացեալ
 Եւ զարտաքնոցն հանձնուս ուսեալ.
 Աթենացի զինքն առ ձայնեալ,
 Քան զնոսա այլ հմտացեալ.
 Եւ յիւրական բնիկն եկեալ
 Ի Մարդպանէն եղեւ պատուեալ.
 Մամիկոնեան Տեառն ընտրեալ
 Վահան ասպետն շքեղացեալ
 Ի հոյակապն նստուցեալ
 Չոր Յիսուսի ուսումը հարեալ.
 Ի վարդգէսէ նախկին շինեալ
 Եւ վաղարշայ կրկին պատեալ
 Վաղարշապատ անուն եղեալ
 Եւ նոր քաղաք հայոց կոչեալ.
 Չաթուռն սուրբ ի նա յանձնեալ
 Որ Մարդպանին էր սիրեցեալ
 Յորմէ զպարտոն հատուցեալ
 Եւ ի սիրոյն կշիռն եղեալ.
 Քան զնորա մասն յաւելեալ
 Չի զանկապոյտն փոխանակեալ
 Չկամա հայցմանն կատարեալ
 Եւ Պատմագիր հայոց եղեալ.
 Ի Մովսէսին կարգն սկսեալ
 Եւ զմնացեալսն վիպասանեալ:

Ս. Ապարանցի.

Անանուն.

Ի Մարաբայ մատենան մը-
 տեալ Արդ՝ հայելով ի մա-
 ՉՄծրունացւոյն վերծա-
 նեալ փայլ Մծուրնացւոյ, զոր
 Եւ զվաղնջուցն թարգմա-
 նեալ արձանի Մծրին քաղաքի՝
 Հելլէն գրով նուրբ գտեալ
 յարեալի հանդէպ դրան ար-
 քունական տաճարին, ծած-
 կեալ յաւերածի արքուն-
 նական կայենիցն¹: Քանզի
 զսինն տաճարին այնորեկ

¹ Ըստ Հ. Աղ. Մատիկեանի ոսկեգարեան գրաբար է շարունակաբար՝ բացի մի քանի ներքեւում նշանակուելք յաւելուածներէն:

Արդ ջան յանձին կալեալ: Արդ հրաման հա-
 սեալ: Արդ հասեալ առիտ հրամանի: Եւ արդ քանզի
 ըստ օրինակի գրելոցս: Արդ ելլց ի մտաց երկրորդն
 (Աղաթան. 1882: Յիդիս, էջ 15, 16, 18, 19):

² Ըստ Հ. Աղ. Մատիկեանի՝ Այստեղ պահուող է երեք բառ. «գրեցից քրիստոնեացն պատմութիւնս»: Մեղ
 թուում է որ ոսկեգարեան այս հատուածը միջնագարեան
 սոճարանութեան է ենթարկուել, թէպէտ նախին մասին ա-
 դրուածեան եւս օտար չէ այնպիսի անջոպետող միջանկեալ
 ասացուածքի կիրառումը, ինչպիսին այստեղ «Քանզի զսինն
 տաճարին» հատուածն է: որը՝ Հ. Աղ. Մատիկեանից պա-
 կաս ենթադրուած լայն վերջում հիւսուող աղբրը — զոր
 իմ գտեալ. . . կամեցայ ձեզ զուրցակարգէն բաժանու. մ է
 նախորդ իմաստից:

խնդրեալ ի դուռն արքային Պարսից, եւ լացեալ զա-
 ւերացն վստն սեյանցն ընդ զիպան արձանագրին դրու-
 մեալ ի վերայ վիմի զամս եւ զաւուրս հինգ թագաւո-
 ւացն Հայոց եւ Պարթեւաց յուսնարէն դպրութեամբ,
 զոր՝ իմ գտեալ ի Միջագետս ի նորին աշակերտացն,
 կամեցայ ձեզ զըուցս կարգել. քանզի այսու ունէր վեր-
 նադիրն այսպէս:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

ՅԱգաթանգեղոսէ դրու-
 մեալ գրեցի ի վերայ արձանիս
 Ի վերնագրէն զայս իմա-
 ցեալ այսօրիկ իմով ձեռամբս
 Արանց հնգից թագաւո-
 ւեալ զամս առաջին թագաւո-
 ւացն Հայոց, հրամանա-
 քաջին Տրդատոյ՝ առեալ
 Հայոց եւ Պարթեւաց տի-
 ւեալ ի դիւանէ արքունի՝ զոր²
 փորք մի եւ ապա յիւրում՝
 տեղւոյն տեսցես զպատ-
 ճէնն:

Բայց ես նախ առաջին
 զվէպս յահեղն արքայ³ եւ
 յարիւ պրն սկսայց ասել⁴, նախ զնախնեացն պատմա-
 թիւնս, ուստի եղեւ սկիզբն ամենայն երկրի շինուածոց
 լրմանց⁵, եւ անտի ի սոյն պատուաստելոյ յաւելե⁶
 զըուցակարգութեան⁷ վէպս հսկայազանցն⁸ եւ զառաւ-
 պելս ունայնս անհանձար զաւրացն⁹, զոր ի մեծ եր-

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Այլ եւ զԲեյլայ բուռն հա-
 րեալ կանցն աշտարակին յղու-
 թեալ թիւն ծնանելով¹⁰ ցրէր ընդ

¹ Հատուած «զոր իմ գտեալ. . . ունէր վերնագրին
 այսպէս» ցեխագարեան գրաբար է՝ ըստ Հ. Աղ. Մա-
 տիկեանի:

² Հատուած «զոր փորք մի եւ ապա. . . իսկ Հայկն
 արի աղեղամբ հալածեաց զնա» ցեխագարեան գրաբար է
 ըստ Հ. Աղ. Մատիկեանի:

³ Ահեղք եւ երեւելիք առաջինքն ի դից: Խորեն. Ա.
 Թ. 31/17 (1913):

⁴ Յորում է սկիզբն բանիցն այսպիսի: Խորեն. Ա.
 Թ. 31/16 (1913):

⁵ Աշխարհի մեծամեծ բարեաց պատճառը, որ սկիզբն
 աշխարհի եւ բազմամարդութեան: Խորեն. Ա. Թ. 31/17—18:

⁶ Արդ՝ աստի սկիզբն արաքոյք բանից պատմե-
 խոստացելը, այսպիսի ինչ զաւրացոյք յառաջին անգր¹
 Բ. Մակար. Բ. 33:

⁷ Եւ այս կարգ զըուցարանութեան զաղարու մն
 առցէ: Խորեն. Ա. Թ. 32/6:

⁸ Եւ ի սոցանէ հատեալ զտան աղբ սկսելցն: Խո-
 րեն. Ա. Թ. 31/18—19:

⁹ Թերեւս պիտի կարգացուի սոյն երկու բառը «ան-
 հանձար լսողացն» համար. «Փաստոս այնպիսի ինչ արդեօք
 անհանձար լսողաց բանս կարդէր ի պատմութեան իւրու մի
 զաղար փարպ. էջ 4/29—30 (1904): «Գրեցին յինքեանս
 ծառս ընդունայնս եւ անպիտանաբանս եւ խառնեալ եղին
 ի գիրս զիտուն լսողաց: Ղազար փարպ. 5/2—3:

¹⁰ Որք յղացեալ ամբարտա անութեամբ ծնան զամ-
 բարիշա Խորհուրդ աշտարակալինութեան: Խորեն. Ա.
 Թ. 31/20—32/1:

Իւ: գեղեցիկ ոճով պատմեալ
Ի մէջ խօյաց հակադրեալ
Ի զառաջինն թագ կապեալ

մեծ անսպասան թիւն, որ
ի կայս անուր փայլեց ան-
դադար: Ի վերայ առն ըն-
կերի առնայր սուրն Տի-
տանն, յորում առաջին
թագաւորեաց ի վերայ եր-
կրի:

Իւ: Բէլն Տիտանեան ի
վեր կարծէր զինքն քան զա-

մենայն ազգս մարդկան զ'ւրն ոչ ճանաչելով զենու-
թիւն. այլ զամենայն ազգս մարդկան ի ծառայութիւն
իւր կոչէր: Ապա յայն՝ ժամանակի Հայկն Արեթածին
ոչ կամեցաւ հնազանդիլ ի ծառայութիւն Բէլայ ար-
քայի. արհամարհեաց զնա Աստուած կոչել. անդ Բէլ
ի վերայ Հայկն յարձակեալ մարտիւ: Իսկ Հայկն արի
ազեղամբ հալածեաց զնա:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Չունի:

Արդ՝ Այս է Հայկն՝ որ
ծնաւ զԱրամանեակ զորդի
իւր ի Բարեւոն: Իւ ծնաւ
Արամանեակ ուստերս եւ
գոտերս բազումս յորոց անդրանիկն Արամայիս: Իւ ծնաւ
Արամայիս ուստերս եւ գոտերս բազումս՝ յորոց անդրա-
նիկն Ամսիա: Իւ ծնաւ Ամսիա ուստերս եւ գոտերս
բազումս՝ յորոց անդրանիկն Գեղամ: Իւ ծնաւ Գեղամ
ուստերս եւ գոտերս բազումս՝ յորոց անդրանիկն Հար-
ուս: Իւ ծնաւ Հարուս ուստերս եւ գոտերս բազումս՝
յորոց անդրանիկն Արամ: Իւ ծնաւ Արամ ուստերս եւ
գոտերս բազումս՝ յորոց անդրանիկն Արայն գեղեցիկ:

Արդ այս են անուանք ազգածինն արանց ան-
դրանիկոցն ի Բարեւոն, գնացելոցն ընդ կողմանս հիւ-
սիսոյ յերկիրն Արարադայ: Չի չուեաց խաղաց գնաց
Հայկն ի Բարեւոնէ կնաւն եւ որդւովքն եւ ամենայն
աղիւխն հանդերձ: Իւ չոգաւ բնակեցաւ յերկիրն Արա-
րադայ ի տանն որ ի լեռնոտինն, զոր զառաջին շինեալ
էր Արուսանայ հաւրն եղբարքն հանդերձ: Իւ ապա ետ
զնա Հայկն կալուած ժառանգութեան կազմեայ թոռին
իւրում որդւոյն Արամանեակայ: Իւ ինքն չուեաց գնաց
անտի եւս ի հիւսիսակողմն եւ չոգաւ բնակեցաւ ի
բարձրաւանդ գաշտավայրի միով. եւ կոչեցաւ անուն

1 Յոր հօղմ ահագին իմն եւ ստուածային շնչեցեալ
ի գիցն ցամառէ՝ ցրէ զամբարտակն խորեն. Ա. Թ. 32/2-3:

2 Իւ մարդկան անբար քարտուս իւրաքանչիւր ումք
բաշխեալ, ազմուկ չիթի ի մէջ արկանէին: խորեն. Ա.
Թ. 32/3-4:

3 Այր իւրաքանչիւր սուր ի կող ընկերի իւրոյ ձգե-
լով քանադին տիրել ի վերայ միմանցի՝ ուր պատահուիւր
ի զէպ ելանէին Բէլայ՝ բռնանալ ունել զամենայն երկիր:
խորեն. Ա. Թ. 33/1-3:

4 «Իւ Բէլն Տիտանեան... իսկ Հայկն արի աղե-
ղամբ հալածեաց զնա շարունակութեան քաղուածքն է:
որեւէ հնազայն աղբիւրի (= ըստ Հ. Ալ. Մատի-
կեանի) Փառաստի նախաքրիստոնէական լիւնի, որ աե-
թեան) այնպիսի խառնամիտ համառօտութիւնը, որ աե-
սանք նախորդ հատուածում, յիշեցնում է իշխելի պատ-
մութեան նշաններն համառօտութիւնը, որ տպագրուած
է «Հանդէս» 1893, Մայիս թիւին մէջ:

ղաշտին այնորիկ Հարբ, յանուն Հարցն: Իսկ երկիրն
ըստ նմին պատշաճի կոչեցաւ. անուն Հայք՝ որ են հայա-
զամբ հանդերձ:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Չունի:

Իւ արդ այս Հայկ հղար
զաւրութեամբ եւ բարի
անձամբ եւ կորովի ազեղամբ
եւ մարտիկ յոյժ:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Չարիւնն քաղար շինեալ
Իւ զինքն Աստուած ոմն
ասացեալ
Չգեղ պատկերին նկարա-
գրեալ
Իւ Ողջակէզս մատուցեալ
Ազգաց բազմաց հրաման
տուեալ
Ծուներ կրկնել ախտացու-
ցեալ
Ոմն նմա ընդդիմացեալ
Իւ զհրամայեալն անգու-
նեալ
Արեթածին Հայկն զովեալ
Այն որ Հայոց նախնին եւ
ղեալ
Ընդդէմ Բելայ գոռոզա-
ցեալ
Ի Հիւսիսոյ կողմն չուեալ,
Իսկ անարին հետազօտեալ
տուծոյ եւ զոհս մատու-
ցանել: Իւ վաղղաղակի կա-
տարէին ամենայն ազգքն
զհրամանս նորա. բայց մի
ոմն Հայկ անուն նահաւ

Թայնմ ժամանակի թա-
գաւորեաց ի Բարեւոն որ-
սորդ հակայ Բէլն Տիտա-
նեան, ծոխն չաստուածա-
ցեալ, որոյ հղար զաւրու-
թեամբ եւ սաստիկ յոյժ
զեղ պարանոցի իւրոյ: Իւ
էր իշխան ամենայն ազգաց՝
որ սփռեցան ի վերայ երե-
ուաց ամենայն երկրի: Որոյ
արարեալ առ աշաւր կա-
խարդութեամբ հնարս՝ եւ
հրամանս թագաւորական
ամենայն ազգաց. եւ հալա-
տութեամբ ամբարտաւա-
նութեան իւրոյ կանգնեաց
զպատկերն իւր եւ ետ եր-
կիր պագանել իրենւ Աս-
ի Հիւսիսոյ կողմն չուեալ,
տուծոյ եւ զոհս մատու-
ցանել: Իւ վաղղաղակի կա-
տարէին ամենայն ազգքն
զհրամանս նորա. բայց մի
ոմն Հայկ անուն նահաւ

պետ ազգացն ոչ հնազանդեցաւ ի ծառայութիւն նորա
եւ ոչ մեծարէր զնա աստուածաւրէն չըզով: Իւ էր ա-
նուն նորա Հայկ, ընդ որում ծնաւ արքային Բէլայ
ոխութիւն մեծ: Իւ զաւրածողով լինի Բէլ արքայ ի
Բարեւոն եւ զիմէ դայ ի վերայ Հայկայ սպանանել զնա:

1 Ոսկեգարեան գրաբար լեզուի այս հատուածները
գնում ենք Հ. Ալ. Մատիկեանի սրբագրութեամբ, որի
ժամանակ Հայք հեղինակը նկատի է ունեցել միայն գրական
լեզուն եւ չի կանխատեսել ժողովրդական ոճաբանական
ձեւերը, որոնց նմաններն են զոր = որ, եւ եղբարքն,
Հայազամբք հանդերձ (տես էջ 75, ծնթ. 4, 5 եւ սող 16):
2 Խուսափելով երկարութիւնից, առաջ չենք բե-
րում համամասնող տողերը խորենացուց, չը նայած որ
նորա էլ մատենագիտական եւ լեզուագիտական որոշ հե-
տաքերութիւն սենին:

Այս՝ Ապարանցու ոտանաւորներին մէջ բացակայող
հատուածը կրկնութիւն է, երկրորդ անգամ Հայկի սե-
րունդը Անանուն յիշում է Հայկի եւ Բէլի կռուից յետոյ:
Ապարանցին վերջինն է համառօտել ի բաց թողելով առա-
ջինը (տես Ծանօթ. 28):

3 Սիմ. Ապարանցու իր աղբիւրին՝ «Ղազարի Առա-
ջին Քառիս» հարազատ մնալու մի ակնյայտին նշանն է այս
Բարիւն ձեւը, որը ունի նուեւ Անանուն (տես Հ. Մատի-
կեանի հրատ. էջ 75, ծնթ. 3):

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Զուռնի:

Գայ հասանէ յերկիրն
Արարադայ ի տունն որ էր
նոցա հայրենի՝ որ շինեալն
էր ի լեռնոտին. եւ կապմոս
փախստական գնաց ի Հարբ առ Հայր իւր ազգ առնել
նմա, եւ ասէ. Գիմեալ գայ Բէլ արքայ ի վերայ քո,
եկն եհաս մինչեւ ի տուն անդր, եւ ես կնաւ իմով
եւ որդւովք ահաւասիկ կամ փախստական:

Առնու Հայկն զԱրամանեակ եւ զԿապմոս զորդի
իւր եւ զորդիս նոցա եւ զորդիս եւթանեցունց դասե-
րաց իւրոց, արս հակայս եւ նուազունս թուով: Եւ ի
գիմի հարկանի Բէլայ արքայի, եւ ոչ կարաց զդէմ ու-
նել բազմութեան արանց հակայից սպառազինաց: Անդ
ի գիմի հարկանի Հայկն Բէլայ եւ կամեցաւ ըմբռնել
զնա Բէլ ի բուռն իւր: Խոյս ետ Հայկն յերեսաց նորա,
եւ գնայր նա փախստական եւ Բէլ զհետ նորա երթայր
պնդազոյնս հանդերձ զինակրաւն իւրով: Զտեղի կալաւ
Հայկն՝ եւ ասէ ցնա. «Զի՞ պնդեալ գաս զհետ իմ.
դարձիք անդրէն ի տեղի քո՞ զի մի մեռանիցիս այսաւր
ի ձեռաց իմոց. քանզի ոչ վրկպի նետ իմ իւրիք»: Պա-
տասխանի ետ Բէլ եւ ասէ. «Վասն այնորիկ, զի մի
անկցիս ի ձեռս մանկուոյ իմոյ եւ մեռանիցիս, այլ եկ
ի ձեռս իմ, եւ եկայի ի տան իմում խաղաղութեամբ,
ուներով ի գործս զմանկունս ի տան իմոյ զորսականս»: Պա-
տասխանի ետ նմա Հայկն եւ ասէ. «Հուն ես դու եւ
յերամակէ շանց՝ դու եւ ժողովուրդ քո: Եւ վասն այնու-
րիկ թափեցիք իսկ այսաւր ի քեզ զկապարձս իմ»: Եւ
արքայն Տիտանեան սպառազինեալ եւ վատահասակ ի
կուռ սպառազինութիւն անձին իւրոյ: Եւ Հայկն
Արեթայն մերձենայր եւ ունէր ի ձեռին իւրում զա-
ղեղն, որպէս հեծան հաւար մայրափայտեայ: Եւ Հայկին
զտեղի կալեալ պատրաստի ընդդէմ նորա աղեղամբ:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Ի կորովի բազկացն մեռեալ
Հակայորէն ի գիրկ մտեալ
Եւ եռաթուռն թափան-
ցեալ
Այնուհետեւ գոռն լուալ
խաղաղական կեանս արա-
ցեալ
Եւ կանգնէ զկապարձսն
ի գետնոյ ընդ ինքեան յա-
ղեղն սկայաւորէն կամարին,
եւ ընդ գիրկս մտեալ զաւ-
րութեամբ հարկանէ նետիւ
զտախտակս, եւ ընդ պղնձի
վահանն ի թափ անցու-
ցանէ ընդ մեղեղն արձանն
յերկիր խաբսխեալ վտա-
րեալ նետն եւ վաղվազակի
յերկիր կործանեալ զաստուածակարծեալ հակայն եւ
զաւրբ նորա փախստական լինելին: Եւ նորա զհետ մտեալ
թափեցին ի նոցանէ երամակս ձիոց եւ ջորեաց եւ
ուղտուց:

Եւ Հայկ դարձաւ ի տեղի իւր եւ չողաւ կալաւ
Հայկն զերկիրն Արարադայ եւ բնակեցաւ անդէն ազգաւ
իւրով մինչեւ ցայժմ: Եւ ի ժամանակի մահուան իւրոյ
ետ գնա կալուած ժառանգութեան Կապմոսայ թոռին
իւրում, որդւոյ Արամանեակայ եղբաւր Հարմայի: Եւ
Արամանեակայ հրամայեաց երթալ ի հիւսիսակողմն՝ ուր
ինքն իսկ գաղարեաց զառաջինն:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Հայկազնէի ազգն ածեցեալ
Մինչ ի յԱրայն գեղեց-
կացալ

Եւ եղև յետ մահուան
Հայկայ՝ առ Արամանակ զոր-
դիս իւր եւ զդասերս իւր
եւ զարս նոցա, եւ զքորս
եւ թանեխն եւ զարս նոցա,
զուստերս եւ զդասերս նոցա

Եւ կամենայն աղիս իւր: Եւ չողաւ բնակեցաւ անդէն
յառաջնումն գաւառին, զոր կոչեցին յանուն Հարց
իւրեանց՝ Հարց գնայ անտի եւս Արամանակ ի
հիւսիսակողմն եւ երթեալ իջանէ յերկիր մի խորին
դաշտավայր, որ կայ ի մէջ բարձրաբերձ լեռանց, եւ հա-
տանէ անցանէ ընդ մէջ նորա գետ յորդահոսան, զորով
անցեալ Արամանակ բնակէ անդ, եւ շինէ զերկիրն կա-
լուած ժառանգութեան իւրոյ՝ զվայրն լեռնակողմն եւ
գառապար:

Զկնի Արամանեակայ՝ որդի նորա Արամայիս շինէ
իւր ի վերայ գետեղնն տուն բնակութեան եւ անուանէ
զանուն նորա ըստ անուան իւրոյ Արամայի: Եւ որդիք
նորա քսուան բազմանալ եւ ընու գերկիրն: Եւ շինեցին
գաւառք, մեռաւ եւ Արամայիս եւ կալաւ զերկիրն որդի
նորա Ամասիա: Եւ ապա յետ նորա Գեղամ: Մեռաւ
Գեղամ՝ եւ տիրեաց որդի նորա Հարմայ. ապա որդի
նորա Արամ. ապա որդի նորա Արայն գեղեցիկ, որով
անուն իսկ զաշտին այնորիկ կոչեցաւ յանուն Արարադ:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Զոր Համիրամ լկտին շամ-

Եւ Համիրամ կինն Ա-

շեալ

սորւոց արքային Նինոսի:

Կին Նինոսի արքային լեալ.

քանզի լուաւ վասն գեղեց-

ի համբաւոյ զգեղն իմա-

կութեան նորա, կամեցաւ

ցեալ

առնել ընդ նմա բարեկա-

Սիրեցելոյն նամակ գրեալ

մութիւն, որպէս զի կատա-

Բայց ըզձալին իւր ոչ

րեաց ըզկամն նորա պոռն-

լուեալ

կութեամբ. քանզի ըստ լըջ

Պատերազմաւ ընդդիմա-

համբաւոյ յոյժ տուփեալ

ցեալ.

էր ի վերայ անձին եւ գե-

Զգորութիւն Հայոց բե-

զոյ նորա գեղեցկութեանն:

կեալ

Զի ոչ գտանէր յայնմ ժա-

Զերկիրն ինքեան դիմա-

մանակն նման նորա այր ոք

գրաւալ:

ամենեւին՝ այր պատկերա-

ճոխ յղէ առ նա հրեշտակ

պատարագաւք եւ կոչէ զնա

առ ինքն ի Նինուէ: Իսկ

Արայն ոչ զպատարագն նորա ընկալաւ եւ ոչ յանձն
առնու երթալ ի Նինուէ առ Համիրամ, ապա առնու-
ղլաւրոն իւր Համիրամ եւ գնայ ի վերայ նորա ի Հայոս:
Գայ հասանէ ի գաշտն Արայի, եւ տայ պատերազմ ընդ
Արայի, հարկանէ զզաւրն եւ սպանանէ զԱրայ ի սրա-
տերազմին: Եւ հրամայէ Համիրամ տանել զգի նորա
ի վերնատունն ապարանից իւրոյ եւ ասէ. «Ես ասա-
ցից աստուածոց լիզուլ զվէրս նորա եւ կենդանացիս»:
Իսկ իբրեւ նեխեցաւ զի նորա ի վերնատունն, հրամայեաց
զաղտնի ընկենուլ ի վեհ եւ ծածկել: Եւ զարդարէ զմի

¹ Այս հատուածն բովանդակութիւնը կրկնուած է
Հայկի եւ Բէլի կռուի նկարագրին կանխող հատուածի մէջ
(տես ծնթ. 26). Ապարանցին համառօտեւ է վերջինը:

զմնն ի հոմանեաց իւրոց այր պատշաճող եւ համբաւ հանէ զԱրայի իրզուլ աստուածոցն եւ յարուցանել: Ունի ի ծածուկ եւ ոչ ումք ի ծանօթից նորա ցուցանէ զնա, եւ այնպէս հանէ համբաւ Արայեղաց տիկինն Համիրամ:

Յայնժամ տիրեաց Համիրամ ի վերայ երկրին Հայաստանեայց:

[Ս. Աստարանցի]

[Անանուն]

Աստարանցի Եւ յայնժամ հետեւ Եւրբեւ-
ՉՀայքն ի նուաստութիւն տանեաց թագաւորն տի-
արկեալ: րեցին մինչեւ ցունանիւն
Ամաց րազմաց ի մէջ ան- Սենքարիմայ, ապա ապա-
ցեալ: տամբեցին յԱսորոց թա-
Սենքարիմ փառամոլեալ Եւ տիրէ ի վերայ նոցա
Այն որ ի Հրէաստան եկեալ Եւ տիրէ ի վերայ նոցա
Եւ հրէշտակէն զորքն մե- Եւ տիրէ ի վերայ նոցա
ռեալ: Եւ տիրէ ի վերայ նոցա
Ինքն ի յորդոցն սատա- Եւ տիրէ ի վերայ նոցա
կեալ: Եւ տիրէ ի վերայ նոցա
Գ. ուղղութիւն չարին շի- Եւ տիրէ ի վերայ նոցա
ջեալ: Եւ տիրէ ի վերայ նոցա
Կրկին Հայոց զլուս բար- Եւ տիրէ ի վերայ նոցա
ձեալ: Եւ տիրէ ի վերայ նոցա
Ի յԱսորոց վտարանջեալ Եւ տիրէ ի վերայ նոցա
Նախ Զարեհի զթագն ա- Եւ տիրէ ի վերայ նոցա
ռեալ: Եւ տիրէ ի վերայ նոցա
Ապա Արմաշ արիացեալ Եւ տիրէ ի վերայ նոցա
Զկնի Սարհանգն սիրացեալ Եւ տիրէ ի վերայ նոցա
Հաւարչ զՓառնաւազ տուեալ: Եւ տիրէ ի վերայ նոցա

[Ս. Աստարանցի]

[Անանուն]

Այս հնգեքինս ² խորհտա- Այս փառնաւազ հնա-
ցեալ զանդեալ Նաբուգոդոնո-
Չպատերազմ՝ ազանց վա- սորայ արքայի ի Բաբելոն:
նեալ: Եւ ապա յայնժամ հետեւ Բա-
Իսկ ներհակին ոգի առեալ րելացեոց եւ Մարաց թա-
Նաբուգոդոնոսոր իշխեալ զաւորքն տիրեցին մինչեւ
ՅԱրանազեան գունդն կո- ցԱղբըսանդր Մակեդոնա-
չեալ: ցի, որ զամենայն տիրեցերս
Չթագն ի գլխոյ նոցա ա- հնազանդեցոյց ի ծառայու-
ռեալ: թիւն: Եւ ծառայեցին Մա-
Փառնաւազայ այս պատա- կեղոնացեոց մինչեւ ցապա-
հեալ: տամբութիւնն Պարթեւաց

Ի Բաբելոն վախճանն եւ Եւ Մակեդոնացեոց եւ
կեալ: ցհամբարձումն Արշակու-
Քաղդէացւոյն հարստա- նեաց թագաւորութեան:
ցեալ: Քանզի՝ զսոյն ճառէ ժա-
Մինչեւ զՄարտ նուաճեալ մանակագիրն՝ այդպէս որ-
Եւ երկոցունց միաբանեալ պէս առաջիդ կայ:

ԶԱրեթածինս ի բուռն
ածեալ

Չախոզակի իմն աջողեալ

Վատար սխտիցն պերճա-

ցեալ

Զհայրականն քէն յիշեալ

Զոր ընդ Բէլայ Հայկն ա-

րարեալ:

[Ս. Աստարանցի]

[Անանուն]

Որպէս երբեմն Նինոս խոր- Զունի:
հեալ

Ի յԱրամէ վրէժ խնդրեալ

Բայց թաքուցեալ կեղծա-

ւորեալ

Զի զքաջութեան համբաւն առեալ:

Տող մարդարտեայ ընծայ յղեալ

Եւ զնա երկրորդ իւր տնուանեալ

Աստ թունաթափ սոցա եղեալ

Զհոր բարկութեանն հրդեհեալ:

Բազում ամբ զՀայք տոչորեալ

Մինչ Աղէքսանդր թագաւորեալ

Սորա Վախէ ոմն ընդ վզեալ

Ի Հայկազնի զարմէն յայանեալ:

Աղէքսանդրէ զմահ ճաշակեալ

Եւ իւր ցեղին վերջին եղեալ

Այսուհետեւ անտիրացեալ

Եւ այր զարամբ ասնն եղեալ:

Վասն այսորիկ դիւրաւ մտեալ

Ի Հայք Արշակ մեծ ասացեալ

Արդ յառաջինն ² կարգ դարձեալ

Իմ Սիմեի որ զայս ոգեալ:

Զի պատմութիւնս ³ է վերջոտեալ:

ԶՀայկազանցն անգլխացեալ:

Եւ նորագոյն իմն սկսեալ

Զքետուրածինս ազգարանեալ:

Զոր ի գլուխ գրոցս գրեալ

Զհինգ թագաւորս նախաճառեալ

Նմին իրի անդրադարձեալ:

Զէլս նոցա ճառէ անսխալ:

Թէ ով որ են ուստի եկեալ

Այս ճոխութեանս պատահեալ

¹ «Սա ծնաւ զԲագամ. . . Աստուած կոչեցին» Բա-
զրատունի տոհմի ծագումն է, որ չի յիշում Աստարանցիին
եւ որը զանազան նկատողութիւններէ է արժանացեալ (Տե՛ս
է. Աղ. Մատիկեանի ուսումնասիրութեան, էջ 48-49
եւ 82): Պէտք է դիտել Հատուածին հնութեան խնդիր
առիթով որ Աստարանցիին առհասարակ տոհմերի սերունդա-
ցուցաները չի յիշել, որ, Արշակունեաց, Պարթեւաց եւ
նոյն իսկ Հայկազունեաց:

² Իջմիածնի հրատար, ունի «հինգ երեքինս»:

¹ Այս նախագաղութիւնը նկատուած է յաւելումն,
որովհետեւ կապուած չէ «ի Գամասկոսէ ասնն զնացեալ»
հատուածի հետ, բայց՝ ինչպէս ցոյց ենք տուել Բ. գլխի
մէջ, այդ հատուածը իր տեղում չէ, իսկ նախագաղութ-
իւնը կապուած է «Ապստամբութիւն Պարթեւաց որ եղեւ
ի յայս ժամանակին» հատուածի հետ:

² Խորենացու Պատմութիւնը:

³ «Վազարի Առաջին ճառը»:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Զփրկեալսն զկայառեալ Զունի,
Զիրողութիւնս չորիւք
ստուգեալ
Վերջիցս զվասն էրն ծա-
նուցեալ
Թորմէ եւ իմ վահան առեալ
Զն ներհակին դիմի հարեալ
Փութով ընդ կրունկն դարձուցեալ,
Եւ ճշմարտին բան զօրացեալ
Զելուզակաց հոյսն աղարտեալ
Թէ առարկեն վասն էր գրեալ
Սնոտապատուաստ ճառս յարմարեալ
Թայնովամ լիցին շառագունեալ
Զորժամ զպատճէն ի ձեռն առեալ.
Եւ հերթէսի թէպէտ վիպեալ
Բայց իմն նորա ներհակ չեղեալ
Ոչ ի հեռին տարածայնեալ
Եւ ոչ զօրքոյ բանն երկրորդեալ
Այլ զմիջինն համարեալ
Որ յաստանօրն չէ գրեալ.
Խուռն ինչ խօսիւք ծայրաքաղեալ,
Որ ի նմանէ է մնացեալ
Եւ զընթերցողսն թելադրեալ
Զստուգմանէս ի յայս առեալ,
Որք միանգամ մտօր հպեալ
Զիմաստ տառիցն ճաշակեալ
Նոցա եւ այս զանպիտանալ
Այլ դուրեմբայ քաղցր երեւեալ:
Եւ մի ի յայս ոք արտառեալ,
Ի թիւ մեղացն իմ մերձեալ
Զընդունելոյն օտարանալ
Պարզամտաց կարծիս ինչ տալ.

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Կամ առ այսու հիւանդաւ Զունի,
նալ
Խորթ է համարել զայս շա-
րագրեալ,
Թէ այնպիսի մեղք մեռեալ
Եւ յիմաստից ունայնացեալ
Զիարդ եղեւ արժանացեալ
Մինչ զի ի Հայս համարձակեալ,
Այն ստոյգ է ձերդ խորհեալ
Անթիւ մեղք իմ դառածեալ,
Մինչ զի մտաց մառն յաղթեալ
Առ ի թւելն անկարացեալ
Բայց ի հոգին ապաւինեալ
Այն որ զտկարս զօրացուցեալ,
Նախ հայեացէ զջուրս սառեալ
Ապա տացէ հրաման գնալ
Այնքն զվիտս իմ յամառեալ
Որ չար արտաք է զփայցեալ,
Ցուցցէ շաւիղ անբոստերեալ,
Զարքունականն ընթանալ,
Այլ եւ առ սուրբս ձայն ամբարձեալ
Եւ մանաւանդ ձիւր ընձեռեալ
յայս հանգէս թիկունս հասեալ.

Մաքուր անձանց զձեռս տարածեալ

Զի ցօղեացն մատուռակեալ
Արբուցանել զիս զկարտեալ
Եւ իմ ի յայս ապաստանեալ
Դարձայց յուստէ եղէ ոկեալ
ԶՊահլաւիցն յայտ բերեալ
ԶԱրբահամէ շառաւիղեալ.

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Նախկին սոցա Եմամ գո-
վեալ
Ի յարսելս քուշանս մտեալ
Այլ ըստ աւրէ փարթա-
մացեալ
Եւ զՀահաստանն Բահլ
չինեալ.
Զի եր նորա որդի ծնեալ
Եւ զանդրանիկն Բահլ կո-
չեալ
Զորմէ անուանցն կցոր-
դեալ
Եւ Կոմիցն մի բայիւ ցուցեալ.
Ի վեհադանցն զայս ուսեալ
Ի յարբայիցն աւրինադրեալ
Որդոց զՀայրս փոխանա-
կեալ
Մինչ ի յԱրշակ քաջն ա-
սացեալ
Ի մեջ վեհից վեհ երեւեալ
Եւ տէրութեան մասին հա-
սեալ,
Ապա Կոմիցն հանդերձ յարեւելից երթալ ի Բարե-
լոն, յառաջին թագաւորութիւն իւր. եկն Եհսա ի Բարե-
լոն, Իսկ Անտիոքոս իրեւ ետես զի այնչափ բազմու-
թեամբ եկեալ հասեալ էր ի վերայ նորա Արշակ ար-
քայն Պարթեւաց, այնուհետեւ ոչ կարացեալ վստա-
հանալ յիւր զաւրացն բազմութիւն եւ ի դիմի հար-
կանել վերագին այնմիկ, խոյս ետ յերեսաց նորա, փա-
խեալ եւ գնաց յԱսիաստան:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Թէպէտ սուղ ինչ ի լուծ
մտեալ
Սեբեկիայ հնազանդեալ,
Այլ փութութեան գնա հեր-
քեալ
Եւ ինքն գլուխ ազատա-
ցեալ,
Վարժսուն եւ մի ամ յեր-
կարեալ
Դայեալ որդւոցն իշխող
եղեալ.
Ազեկասնդլոյն գահայն տի-
րեալ
Եւ թագաւորէ ի վերայ
Ասիաստանու ամս Ե, եւ
ապա մի ըստ միջէ թա-
գաւորեն Մակեդոնացիքն
յԱսիաստան ի ժամանակս
ինչ: Եւ Արշակ արքայ
հնազանդեցոյց ի ծառայու-
թիւն զԱսորեստանեայս,
եւ ըստ Անտիոքայ,
զԲարեւայիս եւ զՊարսիկս
եւ զՄարս եւ զԵրկիրն
Հայոց մինչեւ ջլեառն մեծ
կապկոց եւ ի յեղր ծովուն

Չկնի մահուան պայադա-
տեալ գաւորէ Արշակ ի Բարեւոյն
Բայց միմեանց հակառա-
կեալ Եւ եղեւ յամին հարիւր
Չթշնամութիւնն յաւե-
լեալ. Արշակայ արքայի Պար-
թեւազանցն զայն տե-
սեալ Թագաւորութեան Գեմե-
տրեայ ի վերայ Ատիաստանի
եւ Ասորոց, մինչ Արշակ
արքայ զնաց յարեւել,
զաւրածողով լեալ եւ Գե-
մետրիոս չոգաւ կայաւ
զԲարեւոյն:
Զթեալայիցն գումարեալ
Ընդ Կիւսիսով խաղմ ա-
րարեալ
Բարեւոյն զնա հայածեալ
Ի Գարեհէ գահէն մեր-
ժեալ:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Հարիւր Եւ երսուն ամաց
եղեալ Եւ արեւմտեան
Եւ չորսուն որդիս ծնեալ
Միոյն թեւեալ զահ յո-
րինեալ
Թորքոմածնացն իշխան ե-
ղեալ,
Միւսոյն ի Կիւսիսէ նստեալ
Ընդ Ատիացիսն ճակատեալ
Չերրորդն ի Պարթեւս կա-
ցուցեալ
Իսկ չորրորդին զՀայք ժա-
ռանգեալ.
Թեպէտ այսպէս գոլ զա-
տուցեալ
Բայց ինքնագլուխ ոչ զոք
կոչեալ
Մինչեւ զաւուրքն վճարեալ
ամս յիսուն եւ վեց: Չկնի
Արտաշէսի զգահն աւան-
դեալ.
Եւ այսօրէն անշարժ կա-
ցեալ
Փառք անդրանկացն աւ-
ռաւելեալ
Աւ հարս ասէ ինքն բնաւ
կեալ
Չկնի մահուան թագա-
կալ.
Արտաշէսի զայս ուխտ պա-
հեալ
Երսուն եւ մի ամ վայե-
լեալ

¹ Ըստ Հ. Աղ. Մատթիւսեանի՝ Պարթեւաց զահակալ-
ներէր ցանկը Ոսկեգարեան չորսնից չէ, այլ խմբագրողին է:

Թեւաց տէրութեանն ամբ
ՀՀԳ.

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Ապա Արշակն քաջացեալ
Այն որ զԳեմետր ձեռքա-
կալեալ
Յաւաւատին յերկիր տա-
րեալ
Յերկաթեղէն զնա կա-
պեալ
Անտիոքայ եղբոր լուեալ
Ընդ Արշակայ սկսաւ գո-
ռալ.
Յաճուկ տեղեւոյ պատե-
րազմեալ
Հանդերձ զաւրաւք տա-
պատ անկեալ
Պարթեւազին զաւրացեալ
Եւ զերրորդ մասն բռնա-
կալեալ
Իբրեւ ետես Գեմետրիոս,
զի այնչափ բազմութեամբ
եկն եհաս ի վերայ նորա
Արշակ, տեղի ետ նմա եւ
գնաց մինչեւ ցԱնտիոք եւ
անդ ճակատեցաւ ընդդէմ
Արշակայ ի պատերազմ: Եւ
եղեւ պատերազմ մեծ առ
Անտիոք քաղաքաւ, հար-
կանեն եւ սրբաշունչ առ-
նեն զգաւրն Գեմետրայ եւ
ձերբակալ առնեն զԳեմե-
տրիոս, կապէ զնա Արշակ
արքայ ոտիւր եւ ձեռքաւ
եւ առնու զնայ յարեւել
Ի Բահլ Շահաստան, Իբրեւ
ետես Անտիոքոս եղբայր
Գեմետրեայ թե՛ ըմբռնե-
ցաւ Գեմետրիոս ի ձեռս
Արշակայ արքայի, ինքն
Թագաւորէ ի վերայ Ասորոց եւ
Ատիաստանի, զաւրաւ
ժողով լինի եւ զնայ ի Բարեւոյն
զկնի տառն ամի: Աղդ
լինի նորին՝ եթէ Թագաւորեաց
Անտիոքոս եղբայր Գե-
մետրեայ եւ եկն ի Բարեւոյն
Լուծանէ Արշակ զԳե-
մետրիոս զկնի տառն ամի
եւ արձակէ առ եղբայրն, որ-
պէս զի խաւսեցի ինչ առնել
նմա եւ Գեմետրիոս ոչ
զնաց առ եղբայրն իւր
ի Բարեւոյն, այլ յԱտիաստան
անցանէ: Ապա խաղայ զնայ
Արշակ ի Բարեւոյն երեք-
տասան բիւրովք: Յամի
հարեւորեալ զանեւորդի
ուրթերով Թագաւորութեան
իւրոյ իրեւ մուտ եղեւ
ի Բարեւոյն, անկանի ի
վերայ նորա Անտիոքոս
յանկար-
ծակի ի ձմեռն ժամանակի՝
ի նեղ վայրի. եւ ոչ կարեն
զարել, սպառն զգաւրն,
զարկանեն եւ ընկնուռ զԱն-
տիոքոս ի խոնարհ եւ
սպանանեն, եւ ձերբակալ
առնեն զԱնտիոքոս զորդին
Անտիոքայ, զոր ունէր
ասեն արքայ ի զրանն
իւրում Թագաւորին:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Ապա եղբարքն ձիւր շնոր-
հեալ
ՉՀայաստանեայս ի նա
յանձնեալ
Արքայօրէն Թագաւորեալ
Եւ ծիրանի զեղեցուցեալ.
ՉՄծբին նմա գահ պար-
գեւեալ
Սահման զԱրասփ լեառն
հատեալ
Մինչ յարեւմուտ ծով
ծովեալ
Եւ զհիւսիսով անդրադար-
ձեալ.
Մինչ ի Կովկաս լեառն հա-
սեալ
Յայնմ ժամանակի Թա-
գաւորեցոյց Արշակ զորդի
իւր զԱրշակ Փոքր կոչե-
ցեալ ի վերայ աշխարհին
Հայոց ի Մծբին քաղաքի:
Եւ զատուցանէ նմա սահ-
մանս զԱրուստան առ
երկրաւն Տաճկաց եւ առ
երկրաւն Ասորոց: Եւ
զկապուեալեայ առ Կիւզի-
կեալ՝ մինչեւ ցեղր ծովուն
մեծի արեւմտից, եւ ցհիւ-
սիսոյ կողմանէ ի լեառն մեծ
Կովկաս, որ ձգի ընդ կող-
մանս արեւելից եւ անցանէ
առ սահմանաւն ամուր աշ-

Որ յարեւելս կայ ձգեալ խարհաւն Մարաց եւ հա-
Մինչեւ ի Մարտարածեալ սանէ ի լեառն Չարասպ,
Եւ զկիւիկէ ի մէջ առեալ, եւ անցանէ առ Նոր-Շիրա-
Զայոքան միջոցս յիջն ըն- կան երկրաւն:
կայեալ
Մերս վաղարշակ¹ գունա-
գեղեալ
Իմաստութեանցն հոգ տա-
րեալ
Եւ զՀայկազն/ս գորով
գտեալ:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Անթիւ զաւարացն ամբո- Եւ յուզարկէ զնա ի
խեալ Մրծանայ ընդ արեւմուտս
Բիւրաւորացն զԹիւն յաղ- զաւրաւ մեծաւ եւ թանա-
թեալ սուն հազարաց սպառա-
Ի Մծրանայ արտաքս ելեալ զինաց, եւ մեծամեծ իշխա-
Եւ յարեւմուտս ի մարտ նաւք նախարարաց հազա-
դիմեալ, րաց բիւրաւորաց, որում
Բազարատայ նոց առաջ ոչ որ կարէր գրէմ ունել
ելեալ, պատերազմաւ: Սմա ընդ
Ի Հայկազանց վսեմացեալ ատաջ ելանէր Բազարատն
Ի յարբայէն շնորհ գտեալ փառազեան յորդուոցն Ա-
Եւ բարեկամն համարեալ րամանեկայ նախարար մեծ
Թագաւորին փեսայացեալ, հանդերձ զաւրու: Մատու-
Զտանուտ/րութեան պա- ցանէ նմա պատարագ ոսկի
տիւն առեալ եւ արծաթ եւ զարդարէ
Իսկ վաղարշակ զուսն ըն- զնա ի անդր եւ ի վակաս,
թացեալ պսակէ զնա ի թագ հայ-
Եւ թշնամացն պատու- րենի, եւ նստուցանէ զնա
հասեալ, ի վերայ ոսկ/ապատ ակա-
Արիապէս շահատակեալ նակուռ գահոյիցն եւ տայ
ԶՄոլ փաւրեկանն սատա- շմա զգուստր իւր ի կնու-
կեալ թիւն: Զսա արար Արշակ
Զիշխանութիւն յիջն կոր- արբայ ապետ Հայաստան
զեալ երկրին, որ էր իշխան եւ
ԶՄակեդոնեան անուսն հրամանատար ամենայն
եղծեալ, թագաւորութեանն հրա-
մանաց զլուխ, եւ հայր
արբայի եւ եղբայր, որում
եւ իշխանութիւն տէրու-
թեանն այնորիկ: Նա կո-
տորեաց զհսկայսն որ զաւ-
րաժողով եղեն ի վերայ
նորա ի Միջագետս Ասոր-
ւոց:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Եւ այսքանիք ոչ շատա- Եւ այս են թագաւորը
ցեալ Արշակունիք որք թագաւո-
Այլ ի յորմն ձեռնար- րեցին Հայաստան երկրի
կեալ, զինի Արշակայ մեծի: Արք:

¹ Անանունին եւ խորենացուն հաշուեցեալս համար
Ս. Ապարանցին Արշակ փոքրին անուանում է «մերս վա-
ղարշակ», այլեւ «Իմաստութեանցն հոգ տարեալ» զՀայ-
ազնիս գորով գտեալն:

Արեւուդ. ազգին զաճումն թագաւորէ Արշակ փոքր
առեալ կոչեցեալ, յամի հարիւր-
Մինչ ի վարդանն պաա- Երորդի քսան եւ իննեւորդի
կեալ, թագաւորութեան Արշա-
կայ հաւր իւրոյ՝ ի վերայ
Հայաստան երկրի՝ ի Մըր-
ծունին քաղաքի եղբարը
Խորով վաղարշակաւ՝ զոր թագաւորեցոյց Հայաստան
աշխարհիս՝ ամս խԲ. ապա Արշակ՝ ամս ԺԳ. ապա
Արտաշէս՝ ամս ԻԵ. ապա Արտաւան եւ Արշաւիր՝ ամս
ԺԲ. ապա Արշակ որդի Արշաւիր՝ ամս ԼԵ. ապա
Երուանդ որդի Արշակայ՝ ամս ԻԱ. ապա Արտաշէս եղ-
բայր նորին ամս ԾԲ. ապա Տիրան որդի Արտաշէսի՝
ամս ԻԲ. ապա Տիգրան եղբայր նորին ամս խԲ. ապա
Արշամ ամս Ի. ապա Արգար որդի Արշամայ՝ ամս ԼԸ.
ապա Սանատրուկ քեռորդի Արգարու՝ ամս Լ. ապա
Արտաշէս որդի Սանատրուկայ՝ ամս խԱ. ապա Արտաւայդ
եւ ապա Տիգրան, որդիք Արտաշիսի՝ ամս ԻԳ. ապա
վաղարշ որդի Տիգրանայ՝ ամս Ի. ապա Բուշն խոս-
րով որդի վաղարշու՝ ամս խԸ. ապա Մեծն Տրդատէս
որդի խոսորովու՝ ամս ԾԶ. ապա խոսորով որդի
Տրդատայ՝ ամս Թ. Տիրան որդի խոսորովայ՝ ամս խԸ.
Արշակ որդի Տիրանայ՝ ամ. Ի. Պապ որդի Արշա-
կայ՝ ամս Ի.

[Վարագդատ¹. Արշակ եւ վաղարշակ որդիք
Պապայ. խոսորով Արշակունի, վաւաճապուհ եղբայր
խոսորովու. Արտաշէս Մանուկ որդի վաւաճապոյց:
Ապա վարդան Սպարապետ:]

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Զորք հարիւր եւ հինգ ամ Եւ յետ նորա³ պայա-
տեւեալ զատը նորին³ զնոյն ձեւ
ՅԱրտաշիսէ թագն Բար- աւելնադրեն զՄամիկո-
ձեալ նեկոյն սակա ազգաց զնե-
Ի յայս միջոցս բանս լուեալ² զու թիւնն⁴: Բանդի ոչ են
Ի յորվէն գորով կուսեալ սորա որդիք ազգածիինն
Զի պատմագիրն² ոչ խոր- Արամանեկայ, այլ են ե-
թեալ կեալ ի ճենաստանէ յամս
Զերթողին կրկնաբանեալ Արտեւանայ արբայի Պար-
Այլ զճէնաստանս յիշատա- թեւաց եւ Մեծին խոսոր-
կեսլ վու արբայի Հայոց, որպէս

¹ Ս. Ապարանցու օրինակում Արշակունիների ցանկը
Պապով էր ընդհատուում, ինչպէս արդի Անանունն ունի,
այլ շարունակուում էր մինչեւ «վարդանն սպարեալն»
[] նշանների մէջ այդ պակասը մեր լրացրածն է:

² Այս ծանոթութիւնը Ապարանցունն է եւ վերա-
բերում է Անանունի ընդհատօրէն պատմագրելուն. նրա
խօսքը «վարդի Առաջին ծառի» մասին է: «Վարդակա-
գրեալ», բառը որեւէ վերնագիր է եւ թագրում Մամիկոնեան
սոսմի պատմութեան համար:

³ Իմա՝ Վարդանայ: Գերանուանական տրայայտ-
տութեան մնացել է «վարդի Առաջին ծառի», որը
կանխող հատուածի վերջում յիշել էր վարդանին (տես
Ծան. 39):

⁴ Արտաշէս Մանուկից յետոյ «վարդի Առաջին
ծառի», մեջ հաւանօրէն յիշուած էր Հայոց անխտամ վի-
գրեալ եւ նեկու թիւնը, որի առիթով նաեւ «պարեալ
վարդանը»:

Աւելնադրեն՝ Մհրդ. հրատարակութեան մէջ:

ՉՄամիրկոնեան զեկու-
ցեալ
Վասն սոցա դրուակա-
գրեալ
Բայց Մովսիսի ոչ ձայնակ-
ցեալ
Ազաթանգեայ գող հե-
տեւեալ
Այն որ զդեռպանս ճենաց
հարցեալ:

լուայ յառնէն մեծէ՝ որ
եկեալ էր հրեշտակու-
թեամբ ի ճենաց թագա-
ւորէն առ արքայն խորով,
յոր իմ հարցեալ ի գրան
արքանի եթէ «Ազգ մի մեծ
ի Հայաստան երկրի կայ
զորմէ սսեն եթէ ի ձերմէ
աշխարհէն գնացեալ են»:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Ի սոցանէ զստոյգն ուսեալ
Գորմէ գրով մեզ աւան-
դեալ
Մամե եւ Կոնակն փախու-
ցեալ
Ճենաստանէ ի Պարս ան-
ցեալ
Կառնամայի որդիք եղեալ
Որ ի յերկրորդ գահն էր
նստեալ
Գործամ նորա մահն հա-
սեալ
Չկինն ճենաց արքայն ա-
ռեալ:

Ի նմանէ որդիս ծնեալ
Եւ զթոռ հաւրն յաջոր-
դեալ
Երկու եղբայր միաբանեալ
Մասն ինչ զաւրացն հրա-
պուրեալ

Ընդ ճենաբարդոյ զիմամար-
տեալ
Չարքայութիւնն նախան-
ծեալ
Յայնժամ ճենացն գումա-
րեալ
Եւ զիսիդ եղբարքն արքա-
րեալ:

Եւ զաւրաժողով ինէին Մամիկ եւ Կոնակն ի վերայ
նորա ի միում տեղեւոյ աշխարհին իրեանց, եւ բաժանի
զաւր աշխարհին յերկուս: Ազգ իննի ճենաբարդի, գու-
մարէ:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Առ Արտաւան արքայ ան-
կեալ
Չկենդանութիւն ինքեանց
հահեալ
Իսկ ճենաբարդոյ զայս իմա-
ցեալ
Մեծ աղերսիւ պարգեւս
խնդրեալ:

գումարէ եւ նա զզաւրս
լուայ կողմանն եւ գնայ
ի վերայ նոցա ի պատերազմ:
Եւ յարձակին ի վերայ մի-
մեանց՝ հարկանեն սրբ
սուսերի, եւ սպառեն
զգաւն ապստամբական:
Փախուտական լեալ Մամիկն
եւ Կոնակն գնաց առ ար-

քայն Արշակունի, որ նստէր
ի Բահլ Հաստտանի՝ յեր-
կիրն քուշանաց: Եւ էր խաղաղութիւն ի մէջ երկու-
ցունց թագաւորութեանցն այնոցիկ:

Յայնժամ մեծաւ աղերսիւ խնդրեալ զնոսա ճեն-
աբարդի՝ յարքայն Պարթեւաց. «զի բարձրէ ի միջոյ,
ապա թէ ոչ՝ լուծցի ուխտ խաղաղութեանն, որ ի միջի
մերում»:

[Ս. Ապարանցի]

[Անանուն]

Թագաւորին յարն խնա-
յեալ
Միայն բանիւ պատասխա-
նեալ
Թէ մի լիցի ուխտին լու-
ծեալ
Չի պսոցիկ է իմ երդու-
եալ:

Յիմ աշխարհէն ասեմ գնալ
Առ անծանօթս պանդխտա-
նալ
Խաղաղասէր ճենացն զի-
ջեալ
Եւ զնմանէ շնորհակալեալ:
Իսկ արքային զնոսա կո-
չեալ
Մեծ ամբոխիւ, Հայս առա-
քեալ:

ՅԱրշակունեացն եղն պա-
տուեալ
Ազգ մեծագոյն հզաւա-
յեալ
Նախնոյ անուամբն պարս-
պեալ
Այսու զբոլոր ցեղն որո-
չեալ:

Իսկ նորա խնայեալ
յարն, ոչ ետ զնոսա ի
ձեռս նորա, այլ գրէ առ
նա յերով. «Անդրէն ուխտ
խաղաղութեան մերոյ, առ,
հաստատուն կացցէ ի միջի
մերում, զի երգուեալ եմ
առ նոսա, զի նորա մի մեռ-

ցին, այլ եղաւ տանել զնո-
սա ի մուսա արեւու եւ
յեղը երկրի՝ ի տեղին յայն՝
ուր արեգակն ի մայրն
մտանէ: Յայնժամ հրա-
մայէ արքայն Պարթեւաց
զաւրաց իւրոց տանել զնո-
սա զգուշութեամբ մեծաւ՝
կնաւ եւ որդուքն իւրեանց
եւ ամենայն աղխիւն իւր-

եանց յերկիրն Հայոց առ
ազգական իւր արքայն Ար-
շակունի՝ որ էր թագաւոր
Հայաստան երկրին, ուր եւ
սերեալ բազմադան յոյժ,
եւ եղեն յազգ մեծ ի Մա-
միկոնայ եւ ի Կոնակայ:
Յայնմանէ այն է սպարաւ
պետ¹:

[Ս. Ապարանցի]

[Մ. Խոքինացի Բ. ՁԱ (1913)]

Այլեւ զաշխարհն ներքո-
ղեալ
Մինչ Ադենայ համեմա-
տեալ
Բազմատեսակս քրքմաւէտ
Սիրամարգոք գեղեցկացեալ
Հրաշխիք էշ այծեմամբ,
Յամօրէիւք հովիտք լիւալ,
Անգին ակամբք եւ մար-

զարտիւք
Հառարակաց գեղազարդեալ
Չառ մեղ ազնիւն զհազիւ
գտեալն
Չթագաւորաց պիտոյա-
ցեալն

Սքանչելի է եւ աշխարհն
առատութեամբ ամենայն
պտղոց եւ գեղեցիկ: Բու-
սովք զարդարեալ, քրքմա-
ւէտ եւ սիրամարգաշատ եւ
բազմամետաքս, անբաւու-
թիւն յամուրաց եւ հրե-
շից, եւ որ էշայծեմունեղ
անուանեն, ուր հասարաւ
կաց կերակուր ասեն զառ-
մեղ պատուական եւ առ-
կաւուց ճաշակելիս՝ զփա-
սեան եւ զպօր եւ այլք այս-
պիսիք: Այլ զականց եւ
զմարգարտաց ոչ ասեն զիւ-

¹ Ուղղութեամբ է առ «Վարդան պատկեալն», որի ա-
նուն «Վարդան Վաթի ճառի», մէջ կցուած էր Մամի-
կոնեան տոհմի գաղթի պատմութիւնը:

Նոցա յամպէտս է համա-
րեալ,
Սակս բազմութեան առ-
բնդոտնեալ
Քան զհանուրս պարարտա-
ցեալ
Եւ զբնակիչս յղփացու-
ցեալ.
Մինչ տեսողացն ցանկա-
ցեալ
Երանութեան բանս բար-
բառեալ
Անդ՝ ուր այրին ոչ դառ-
նացեալ
Եւ ոչ սրբոյն յողոց հա-
նեալ:

տեղ զհամար մեծամեծացն,
իսկ պատուականքս առ մեզ
զդեստուց եւ սակաւուց
ագանելիք՝ հասարակաց նո-
ցա է զգեստ: Եւ այս յա-
ղագս աշխարհին ճենաց¹:

[Ս. Ասլարանցի]

[Ղեւնդ Վարդապետ Պե-
տերը. 1887. ԺԱ, 37]

Բնաւ հինից զնա ոչ տե-
սեալ
ՅԱղբքսանդրէ ոչ աւա-
րեալ
Ի Մահմէտ ոչ կասկա-
ծեալ
Այլ խարկանօք զգաւրան
կոտորեալ:

[Չայնու² Ժամանակաւ
դարձեալ գրգռէր սիրտ
զաւրավարին Մահմետի ի
վերայ աշխարհին ճենաց. եւ
խնդրէր յիշխանէն Իսմայի-
լի զօր բաղում, եւ խոս-
տանայր նմա ածել զար-
քայն ճենաց ի հնադանդու-
թիւն ծառայութեան: Իսկ
նորա գումարեալ զաւր
բաղում եւ տայ ի ձեռն

նորա իրրեւ արս մն: Եւ խաղացեալ Մահմետ ի կող-
մանցն Գամասկեայ բազմութեամբ զաւրացն ի կողմանս
արեւելից՝ Անցանէր ընդ Ատրեստան, ընդ Աշխարհն
Պարսից եւ ընդ Խորասան. եւ երթեալ հասանէր ի
մասն հինչ ճենաց աշխարհին եւ բանակէր առ եզր դե-
տոյն հզաւրագունի, որ Բաւտիսն կոչի: Գրէ հրովար-
տակ առ արքայն ճենաց. «Ընդէր, ասէ, դու միայն
ընդվզեալ ոչ մտանես ընդ հնազանդութեամբ իշխանին
մերոյ, զի ամենայն ազգք սարսեցին ի մէջ: Արդ դու
յով ապստամբեալ չհնազանդիս մեզ. մի՞ արդեօք իբրեւ
զանդկունք քո համարիս զմեզ, յորոց միջի փերեւե-
տեալ ճոխանաս: Այլ արդ եթէ ոչ մտցես ընդ լծով
ծառայութեան մերոյ՝ զիտասիր զի անսպաստ արարից
դերկիրդ քո ի բնակչաց, եւ վախճան արարից արքայու-
թեանդ քո: Բայց մի՛ յանհոգս լեալ յապաղեսցես զպա-
տասխանի գրոյս, այլ արագ դարձուցես այսրէն»:

Իրրեւ ընթերցաւ զգիրն արքայն ճենաց, որ կո-
չէր Ճենրակուր՝ կոչէր առ ինքն զամենայն փշտոպոյանսն
համահարգս իւր եւ խորհէր, թէ զինչ տացէ բանիցն
պատասխանի: Եւ խորհեալ առ միմեանս՝ գրեն բանիցն

¹ Արդի Անանուր չունի համապատասխանող հա-
տուած: Համեմատութիւն է նաեւ Սուտ-խորենացու Աշխար-
հազարութեան 1865 թ. հրատ. էջ 616 «Ճենաստան յեկե-
կալով. »: Ամեն համեմատող կը նկատի որ տարբեր տար-
բեր վարիանսներ են խորենացու, Սուտ-խորենացու եւ
«Ղազարի Առաջին ծառի», = Սեմ. Ապարանցու հազոր-
դածը Ճենաստանի մասին:

² Այս հատուածի մասին տես Կործին Գ. զլուխը:

պատասխանի եւ ասին. «Մի՞ արդեօք հզաւրագոյն իցես
դու քան զամենայն [Ժազաւորս, որ ի սկզբանցն]

[Ս. Ասլարանցի]

[Ղեւնդ Վարդապետ]

Յորժամ պղծոյն անդ ժա-
մանեալ
Չաչագեղեայ աղջկունս տե-
սեալ
Ճենրակուրին զգացուցեալ
Երսուհ հազար կոյս աղեր-
սեալ

[Եւ այսր տիրեցին ի վե-
րայ աշխարհի: Բարեկաց-
ւոց թագաւորն, որ տիե-
զերայ տիրեաց, եւ Մակե-
դոնացւոցն եւ Պարսից
ընդէր նորա ոչ կարացին
տիրել ի վերայ աշխարհիս
մեր: Այլ գիտասմէր, զի
իրք քան զամենայն շուն
իցես դու եւ ի տոռն պագ-

չտութեան վարանեալ. եւ այդորիկ աղագաւ չար ցան-
կութիւն քո ի համբաւ գեղեցիկ կուսից իմաց խեղբոս
արկեալ՝ հարկեցոյց զքեզ գնել զանձն քո եւ զանձինս
զաւրացդ եկելոց ընդ քեզ, իբրեւ թէ ոչ գոյլին գերեզ-
մանք ի Գամասկոս անձանց ձերոց: Այլ արդ գիտաս-
մէր, զի աշխարհս մեր ոչ է մտեալ ընդ հարկաւ ու-
րուք. եւ ոչ ես ի յանձին կայաց. բայց թէ ընծայ
յինէն խնդրեսցես ըստ աւրինի [Ժազաւորաց՝ տաց քեզ,
եւ յարուցեալ երթիցես խաղաղութեամբ ի տեղի քո»:

Իսկ Մահմետի դարձեալ յղեալ առ Ճենրակուր՝
«Տուր ինձ, ասէ, աղջկունս լու, եւ գնացից ի քէն խաղա-
ղութեամբ. ապա թէ ոչ՝ պատերազմաւ ելից ընդդէմ քո»:
Եւ յանձին կալաւ արքայն ճենաց պատգամին
յղելոյ, եւ առաքեաց առ Մահմետի ասէ. «Մնա՛յ պղծոյն
ի բանակի քում, մինչեւ կատարեցից զխնդրուածս քո»:
Եւ նոյն ժամայն հրաման ետ զաւրաց իւրոց, կազմել
սայլս վազիւք դիպակաւք եւ զընտիրս հեծելոց իւրոց
կուռ սպառազինութեամբ բառնալ ի վերայ սայլիցն
փոխանակ աղջկանցն զորս խնդրեաց, որպէս զի կարացէ
զնոսա որսալ յորոգայթ իւր»:

[Ս. Ասլարանցի]

[Ղեւնդ Վարդապետ]

Իսկ նա զվաչէս սպառազի-
նեալ
Եւ կանացի զգեստիւ ծած-
կեալ
Սուտ մարգարէն այսու
փորձեալ
Եւ ստուծ թիւնն յանդիմա-
նեալ
Յորմէ Մահմետ անմտա-
ցեալ
Ըստ խրատուն զփեսուն
անցեալ
Զխառնիճաղանձն յայս-
կոյս թողեալ
Եւ զմեծագոյն յայնկոյս
տարեալ:

[Եւ եկեալ յեզր դե-
տոյն՝ բանակէին ընդդէմ
նոցա: Եւ էին ի վերայ
սայլիցն աւելի քան զխո-
ւարանց հեծելոց: Եւ ինքն
Ճենրակուր սակաւ արամբ
բանակէր բացագոյն ի նո-
ցունց իրրեւ վտաւանաւք
ինչ սակաւ. եւ առաքել
առ Մահմետ զաւրավարն,
«Արի, ասէ, զոր հայցեցերն
յինէն, զայս լու աղջկոս
յամենայն իշխանութեան
իմում ընտրեցի պատուա-
ւորաց քոց: Արդ առեալ
զպատուաւորս քո զաւրու դ-
րատ [Թուոյ աղջկանցս իմոյ՝
անց յայսկոյս գետոյս եւ
տաց զաղջկունս իմ՝ ըստ

թուոյ վիճակաւ ում ումիք եւ հասցէ, գուցէ մարտ
պատերազմի լինիցի ի մէջ զաւրաց քոց»:
Եւ ետ տա-
նել նաւս յայնկոյս գետոյն, զի միանգամայն անցցեն

առ նա: Իսկ նոցա անխորհուրդ մտաւ ընտրեալ զպատուական դաւարացն՝ անցին յայնկոյս գետոյն իբրեւ արք լաւ:

[Ս. Ասպարանցի]

[Հեւոնդ վարդապետ]

Եւ մինչ կամէր դաւաճանալ լնդ աւրիորդսն փափկա- նալ արքայն ճենաց յարձակել լնդ վերայ դաւաճուն Իսմայելի: Եւ իբրեւ բախեցին զմիմանս մարտիւ պատերազմի՝ վաղվաղակի ելին եւ որք ընդ վաչիւքն թագուցեալ էին, եւ ի մէջ առեալ կոտորեցին ի սուր սուսերի, մինչեւ ոչ մնաց ի նոցանէն ապրեալ եւ փախստական: Եւ հատին զարս նաւուցն՝ զի մի որ ապրեցցի, յորմէ ոչ որ ապրեցաւ: Բայց միայն Մահմետն սակաւ արամբ հեծեալ յերկարսն՝ անկան ի գետն, ապառտա- նեալք ի քաջութիւն երկարացն: Եւ այնպէս կորա- գլուխ ամաւթով դարձեալ յարքայէն ճենաց՝ գնացին գերկիր բնակութեան իւրեանց: Եւ ոչ եւս յաւել ելանել ի պատերազմ ի վերայ աշխարհին ճենաց: Որ ամս ժ ամիսս ը կեցեալ վախճանի:

[Ս. Ասպարանցի]

[Անանուն]

Չայս ամենայն՝ մեղ ծա- ի Գամասկոսէ ասեն նուցեալ¹ զնացեալ զՄարտեակն զընդոծին Արաբսամու փախստական լեալ յԻսահակայ, եւ եկեալ ընակեցաւ առ ոտամբ երկուց լեռանցն, որ հային հանդէպ մեծի դաշտին Արայի, յԱրագած կատար եւ ի Գեղ լեռուն: Եւ անուանէ զերկունս յանուն իւր, որում Աղատն կոչեն լեռուն: Եւ լինին նորա երեք որդիք. Փառոս նա է Եղիազար եւ Փառափա կոչեն զտեղի բնակութեանն, եւ Փառականն զաշտ որսոց եւ արշաւանաց նոցին, որ խառնին յազգ Արամանեկայ: Եւ յեղիազարն Աղատ փոխեալ:

1 Իմա՝ 1. Մարտեակի եւ Կոնստանտինի մասին աշխարհագրական տեղեկութիւնները եւ 3. Ճենացոց քաջագործութիւնը Մահմետի դէմ: Այս երեք հարցերի սկզբում եւ վերջում մատենագրական տեղեկութիւն է տուել Սիմ. Ասպարանցին, որովհետեւ այդ հարցերը անկապ էին Մարտեակի պատմութեան համեմատութեամբ եւ ամբողջութիւն են:

2 Խօսքը «Առաջին ճառի» հեղինակի՝ Ղազարի մասին է:

[Ս. Ասպարանցի]

Եւ ընդ սմա՝ շարունակեալ ՉԲուղայս որ զՍտամբուլ շինեալ Բուզանդիայ յեղաշրջեալ Խորով կոչմամբն պարփակեալ: Մինչ Կոստանդին հաւատացեալ Չծիր պարսպին հաստահեղեալ Կայսերական անուամբ գգուեալ Այլ Բուղային չանհետացեալ², Այդ զառաջին ճառն աւարտեալ³, Եւ զհարկաւորն գծագրեալ Յովով տոհմիւք զանց արարեալ Չոր քերթողին է շարագրեալ. Եւ երկրորդին աւելցեալ⁴, Սոյն իմ Ղազարս սիրեցեալ ՉՓոստոսի գիրն յուզեալ ՉԲուզանդացոյն Սատար առեալ. Իսմանէ աղբերացեալ Եւ զահաւէտս շաղաչարեալ Ի թագաւորս զհիմն եղեալ Յսպարապետս՝ գլխաւորեալ Նախ Արշակայ բարեպաշտեալ ՅԱյրարատէ նժդեհացեալ ՉՊարսից կալուած կամու թողեալ ընդ անորէնս ոչ բնակեալ. եւ այլն:

ԳՐ. ՏԷՐ-ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՆՁԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԸՍՏ Յ. ՍՏՐՅԻԳՈՎՍԿԻԻ

Կերտիչ արուեստի (Bildende Kunst) պատմական զարգացման ազդակներու մէջ քիչ նկատողութեան անուան է արեւելքն, եւ այն ազդու հոսանքն, որ անկէ ընդ հարաւ եւ ընդ հիւսիս դէպի արեւմուտք տեղի ունեցաւ զանազան միջնորդող յարաբերութեանց շնորհիւ, մինչեւ որ մահմեդականութեամբ եւ սլաւական որթողութեամբ խզուեցան ամէն հաղորդակցութիւնք Եւրոպայի եւ Ասիայի միջեւ: Գիւրաւմատչելի եղանակաւ եւ բազմաթիւ պատկեր-

1 Իմա՝ Մարտեակի գաղթի պատմութիւնը:

2 Ղազարի յառաջարկին մէջ է այդ անդուլթիւնը, որով վերջնում էր «Ղազարի Առաջին ճառը» (Տես 1904. հրատ. Տփղիսի, էջ 3-4):

3 Իմա՝ Ղազարայ:

4 Այս երկրորդ ճառը այժմ Ղազարի Ա. Դրոսագէնէ: 5 Համեմատութեամբ է «Վարդան Պատկերաւոր» պատմութիւնը Արշակունեաց պատմութեան կցուելու պարագային հետ, որ տեսանք վերելում: